

Tansu RƏSULOVA

AMEA Folklor İnstitutunun doktorantı

e-mail: tansu.kamal.94@mail.ru

SARI AŞIQ HAQQINDA RƏVAYƏTLƏRDƏ YUXU MOTİVİ

Xülasə

Mifopoetik vəhdət kimi, vacib üslub yaradıcı amil kimi nəzərdən keçirilən yuxu motivləri göstərir ki, rəvayət (o cümlədən aşıq rəvayətləri) söyləyiciləri mifologizm daşıyıcısı kimi çıxış edir. Rəvayətlərin bədii sistemində yuxuların yeri və rolu ilk növbədə söyləyicinin mifoloji düşüncə tipi ilə, dünyanı modelləşdirmə üsulu ilə – mifologizmlə müəyyən edilir.

Rəvayətlərin daxili dünyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də yuxu-görmə motivinin daxil edilməsidir ki, vacib kompozisiya rolu oynayır. Yuxugörmə bütövlükdə mətnlərin strukturunu müəyyənləşdirən mərkəzi hadisəsi, sujetyaradıcı amil kimi çıxış edir, bəzən də simvol funksiyasını yerinə yetirir.

Sarı Aşıq Azərbaycan aşıq sənətinin tarixinə bayatı janrının ustası kimi daxil olmuşdur. Məqalədə Sarı Aşıqla bağlı rəvayətlərdə yuxu motivi təhlil olunur, Sarı Aşığın davranışında oneirologiyanın yeri və rolu müəyyən edilir. Müxtəlif mətnlərə istinad edərək, semiotik səviyyədə yuxuların tipologiyası qurulur, onların struktur-mifoloji vəhdəti müəyyən edilir.

Sarı Aşıq haqqında rəvayətlərdə yuxular “özgə dünya”nın realilərinin obrazlı təcəssüm imkanı kimi nəzərdən keçirilir. Məhz yuxu motivləri Sarı Aşığın sakral obrazının yaradılmasında adekvat formalardan biridir.

Açar sözlər: Sarı Aşıq, rəvayətlər, yuxu motivi, mifologizm, sakrallıq

Tansu RASULOVA

DREAM MOTIF IN LEGENDS ABOUT SARY ASHUG

Summary

The place and role in the artistic system of legends is determined primarily by the mythological types of consciousness inherent in storytellers, a special way of artistic world modeling - mythologism. Dreams, considered as a mythopoetic unity, as the most important stylistic factor, make it possible to assert that legends (including ashug legends) are products of mythological consciousness.

A characteristic feature of the inner world of legends about Sary Ashug is the introduction of a dream motif into it, which often plays an important compositional role. Dreams become a central event, a plot-forming factor that determines the structure of legends as a whole, and sometimes takes on the function of a symbol. Sary Ashug entered the history of Azerbaijani ashug art as a master of the bayati genre.

The article analyzes the dream motif in legends and stories about Sary Ashug, determines the role and place of oneirology in the behavior of Sary Ashug. Based on dream texts, the article builds a typology of dreams at the semiotic level, determines their structural-mythological unity.

Key words: Sary Ashug, legends, dream motif, mythologism, sacredness

Тансу РАСУЛОВА

МОТИВ СНОВИДЕНИЯ В ПРЕДАНИЯХ О САРЫ АШУГЕ

Резюме

Место и роль в художественной системе преданий определяется прежде всего присущим сказителям мифологическим типам сознания, особым способом художественного миромоделирования – мифологизмом. Сны, рассматриваемые как мифопоэтическое единство, как важнейший стилиобразующий фактор позволяют утверждать, что предания (в том числе ашугские предания) являются продуктами мифологического сознания.

Сары Ашуг вошел в историю азербайджанского ашугского искусства как мастер жанра баяты. В статье анализируется мотив сновидения в преданиях и рассказах о Сары Ашуге, определяются роль и место oneiroлогии в поведении Сары Ашуга. Опираясь на сновидческих текстов, в статье строится типология снов на семиотическом уровне, определяется их структурно – мифологическое единство.

Характерной особенностью внутреннего мира преданий о Сары Ашуге является введение в него мотива сновидения, который зачастую играет важную композиционную роль. Сновидения становятся центральным событием, сюжетообразующим фактором, определяющим структуру преданий в целом, а подчас принимает функцию символа.

Ключевые слова: Сары Ашуг, предания, мотив сновидения, мифологизм, сакральность.

Sarı Aşıq Azərbaycan klassik aşıq sənətinin ən sirli – mistik obrazlarından biridir. Tədqiqatçılar “Aşıq” sözündən çıxış edərək, onu aşıq statusu ilə əlaqələndirmişlər. Digər tərəfdən, nə müasirlərinin, nə də sonrakı dövrlərin aşıqlarının repertuarında adının xatırlanmaması obrazı bir az da mifolojiləşdirmişdir. M.Qasımlı yazır: “Sarı Aşığın poetik irsi aşıq repertuarında olduqca az yer tutur. Bu poetik irsin əsas daşıyıcısı siravi folklor söyləyiciləri – sinədəftərlər, qocalar, qarılardır” [4, s. 499]. Daha sonra görkəmli aşıqsünas qeyd edir ki, “şeyrlərini saz müşayiəti ilə bədahətən söyləməsi və öncəgörməlik – qayıbdan xəbər vermək keyfiyyətinə malik olması (bir sıra rəvayətlər elə bu barədədir) ona “Aşıq” və “Haqq Aşığı” adlandırmaq imkanı vermişdir [4, s.499].

Sarı Aşıqla bağlı bir neçə rəvayət mövcuddur. “Qarabağ: folklor da bir tarixdir” toplusunda [1, s. 146-148; 2, s. 360-375; 3, s. 302-303] Sarı Aşıq haqqında mətnlər yer almışdır. Şair İ.Qəhrəmanın tərtib etdiyi “Sarı Aşıq. Gül dəftəri” [5] kitabında da XVII əsrin bu böyük el sənətkarı ilə bağlı bir neçə rəvayət verilmişdir. Həmin rəvayətlərin mövzusunun əsasən Sarı Aşığa buta verilməsi, kəramət sahibi olması, öncəgöreliliyi və s. təşkil edir. Məsələn: “Mən qoja nənəmədən eşitmişəm ki, Sarı Aşıq sıx oluf. Nənəm deyirdi ki, Sarı Aşığın qəbri Cələ piri. Cələ piri də indiki xərçəng xəstəliyinin piri oluf. Kim ki, gedif oranı – Sarı Aşığın piri ni ziyarət eliyirmiş, həməm adam cələ – xərçəng xəstəliyinnən sağalmış. Oranın torpağından məlhəm qayırf sürtülmüşdər, həməm adam tam sağalmış. Sarı Aşığın piri okqədər kəramətdiymiş ki, sağalmayan gedif orda sağalmış” [1, s. 369]. Məlumdur ki, “Yuxu motivi dünya ədəbiyyatında ən sabit motivlərdən biridir” [6, s. 123]. Yuxu motivi şifahi xalq ədəbiyyatının səciyyəvi xüsusiyyəti olmaqla yanaşı, həm də folklor daşıyıcılarının və ya söyləyicilərinin dünyagörüşündə dualizmlə, antirasional pafosun mistisizmə meyl etməsi ilə əlaqədar ola bilər. Təhlətəşüür aşıq yaradıcılığında önəmli yer tutur, yəni yuxu təhlətəşüürün gündəlik təsadüfi, ani təzahür səviyyəsindən universal, zamanfövrü kateqoriyası səviyyəsinə qaldırılır. Fövqəltəbii hadisələrin sadə, “real” izahı “yuxu”nun aşıq sujetlərində aktuallığını şərtləndirir.

Yuxu aşıq yaradıcılığının janrlarında (dastan və rəvayətlərdə) real həyat ilə “özgə” dünya arasında “vasitəçi” kimi düşünülür. B.A.Uspenski “Tarix və semiotika” məqaləsində məhz bu ideyanı qabardır: “Yuxu, ümumiyyətlə, hər bir insana verilən, bizi özgə gerçəkliklə bağlayan elementar təcrübədir (başqa sözlə desək, elementar mistik təcrübədir)...” [7, s. 77].

Azərbaycan məhəbbət dastanlarında yuxu poetikası təsəvvüf kontekstində müəyyən qədər araşdırılmışdır. Yuxu məhəbbət dastanlarında ya personajların psixoloji xarakteristikasını, açmaq üçün verilir, ya da pragmatik funksiyası (öncəgörelilik, butanın verilməsi, fərdin mənəvi üfüqlərinin genişlənməsi və s.) yerinə yetirir. Qəhrəmanın yuxuya getməsi və yuxudan oyanması ölümə, ya da həyata keçid kimi mənalandırılır.

“Yaxşı və Aşıq” dastanında və rəvayətlərdə Sarı Aşığın obrazı xalqın yad-daşında sakrallaşmış obraz kimi, Haqq aşığı/Haqq aşıqi kimi yaşayır. Rəvayətlərdə yuxu motivi vasitəsilə Sarı Aşığın Haqq aşığı statusunda “mifologiyası” yaradılır. Ümumiyyətlə, aşıqlar üçün yuxu motivi dünyanın adiliyinə və faniliyinə qarşı durur, insanın ruh həyatının vacib və gerçək mərhələsidir. Sakral yuxular Haqdan gəlir və seçkin insanlara verilir. Ona görə də təsəvvüf ənənəsində, İslam mistisizmində yuxu ilahi sakral hadisə hesab edilir. Belə düşünülür ki, əgər Allah görünən və görünməz dünyaların yaradıcılırsa, deməli yuxular da ona mənsubdur. Yuxu o dünyanın bu dünyaya replikasıdır (T.Sivyan). Söyləyicilər üçün həmin mətnlərin əsas ideyası real hadisələrlə yuxugörənin əlaqələndirilməsi, ya da yuxu və oyaqlıq arasında eyniliyin tapılmasıdır. Sarı Aşıq haqqında rəvayətlərdə yuxu

motivi psixoloji, simvolik və sujet – kompozisiya funksiyalarını yerinə yetirir. Yuxu mətnləri Sarı Aşığın “bu dünya”dakı davranışını modelləşdirir. Sarı Aşığın kəramətləri ilə yuxular dünyası sakrallaşır. Buta aşıqların həyatında mistik dönlüş nöqtəsidir. Yuxugörmə bir sferadan başqa sferaya keçidi bildirir: “Buta motivinin aktivləşməsi insanın profan keçid dövrünə, ərqənlənmə dövrünə təsadüf edir. Özlüyündə bütün profan keçidlər (yeniyetməlikdən gəncliyə, qışdan yazaya və s.) özünü sakral keçid kontekstində dəyərləndirilir. Sakral kontekstdə bu keçidlər yəni-dən yaradılma, xaosdan kosmosa keçid kimi xarakterizə olunur” [8, s. 120].

Buta Haqq aşıqlığına və Haqq aşıqlığına keçmə mərhələsidir. Sarı Aşığa yuxuda buta verilməsi onun sakral statusa keçidini müəyyənləşdirir:

“Əlyandıda Sarı Aşıqilin mal-heyvanı varmış. Sarı Aşıq da ordaymış. Bir gün Sarı Aşıq yatır yuxuda Yaxşı ona buta verilir. Görürlər ki, Sarı Aşıq özündə - sözlündə deyil. Gedib atası Qara İbrahima xəbər verirlər ki, oğlun xəstələnib. Sarı Aşığa buta verildiyi kimi, yuxuda Yaxşıya da Sarı Aşıq buta verilir. Qara İbrahim xəbər tutur ki, oğlu Salman bəyin qızı Yaxşıya aşıq olub. Qara İbrahim Maqsudlu kəndinə, Salman bəyin evinə elçiliyə gedir. Yaxşının oğlu Sarı Aşığa istəyir. Qızın ata-anası razı olur. Amma qızın qardaşları razı olmurlar. Aradan bir müddət keçir, Qara İbrahim Maqsudluya ikinci dəfə Yaxşıya elçi düşür. Qızın qardaşları yenə, Yaxşının Sarı Aşığa getməsinə razı olmurlar. Bu Sarı Aşığa çox pis təsir eləyir. Sarı Aşıq düşür çöllərə” [5, s. 208].

Sarı Aşıq yuxuda verilən “işarətlərə”, ilahi xəbərdarlığa uyğun olaraq hərəkət etməyə başlayır. Sarı Aşığın yuxuları performativ aktlar kimi gerçəkləşir. Onun kəramətlərini görəndən sonra onun Haqq aşıqlığına inanırlar. Xan ona qalib aşıqlıq etməsini təklif edir. “Sarı Aşıq Mehri kəndində imiş. Yatır, yuxuda görür ki, xan onu çağırır Şuşaya. Başlayır Şuşaya tərəf getməyə. Xan da adam göndərir ki, get Sarı Aşığı gətir. O adam gəlib Suarası kəndində Sarı Aşıqla rastlaşır. Sarı Aşıqdan soruşur ki, Sarı Aşıq harda olur, necə tapmaq olar onu? Sarı Aşıq deyir:

– Tanı mənəm, bil mənəm.

Xanın göndərdiyi adam Sarı Aşığın bu cavabından hirsələnir, ona qamçıyla vurur. Sarı Aşıq deyir:

Mən Aşıq, sadağa ver,

Hirsinə qadağa ver.

Məndən salamat keçsən,

Bir ye, beş sadağa ver.

O, Sarı Aşıqdan uzaqlaşmış, on-on beş metr getməmiş atdan yığılır. Sarı Aşıq gedib onu yerdən qaldırır deyir ki, bəs Sarı Aşıq mənəm. Atlı Sarı Aşığa deyir ki, bağışla məni, tanımadım səni. Onlar birlikdə Şuşaya, xanın hüzuruna gəlirlər. Xan deyir ki, Sarı Aşığı sınaq görüm o, həqiqətə Haqq aşığıdımı? Boğaz bir inək gətirdir, soruşur ki, inəyin balası erkəkdə, ya dişidə, deyir ki, əvvəlcə şagirdim cavab versin, sonra mən cavab verərəm. Şagirdi deyir ki, inəyin balası diş, qaşqa buzovdur. Sarı Aşıq deyir ki, buzov diş olmağına dişidir, amma qaşqa deyil, quyuğu

çağahdı, quyruğunun uc tərəfi aladı. Quyruğu gəlib alında düyünlənib, odur ki, sağirdim elə bildi ki, buzov qaşqadı. Xan Sarı Aşığa deyir:

- Sən doğrudan da Haqq aşığısan. Qal burda, burada Aşıqlıq elə”.

Aşıq deyir:

Mən Aşığam, Həkərim,

Yağım, balım, şəkərim.

Gen dünya sənin olsun,

Mənə bəsdə Həkərim” [5, s. 210-211].

Oxşar hadisəni bu rəvayətdə də müşahidə edirik: “Sarı Aşıq yuxuda görür ki, murov onu çağırır sürgün eləyir İrana. Səhər durur, özü başlayır İrana sarı getməyə. Murov Görusdan adam göndərir ki, gedib Sarı Aşığı gətirsinlər onun yanına. O adam gəlib Məmmədbəyli kəndində Sarı Aşığı tapır. Soruşur ki, hara gedir-sən, murov səni çağırır yanına. Sarı Aşıq deyir:

– Bilirəm niyə çağırır. İrana sürgün olmaq istəyir. Özüm gedirəm. O adamı Gorusa qayıdıb murova xəbər verir ki, Sarı Aşıq özü gedir sürgünə. Murov bu işə məhəttəl qalır.

Sarı Aşıq bir müddət İranda qalır, qayıdıb gəlir. Zeynəb xanım oğlanlarından gizli bir aşırımda Sarı Aşıqla Yaxşını görüşdürür. Qardaşlar bu görüşdən xəbər tuturlar. Yaxşıyla Sarı Aşığın görüşünə imkan vermirlər. Yaxşı xəstələnib ölür” [5, s. 212].

Göründüyü kimi, rəvayətlərdə qəhrəmanın tanış məkan proyeksiyasına yerləşməsi ilə həyatında baş verə biləcək hadisələr, dəyişikliklər əlaqələndirilir. Məlumdur ki, yuxudakı “real dünya” ilə gerçəkliyin tam kopiyası ola bilməz. Yəni yuxuda görülən landşaftla real landşaft fərqli olur, real lokus transformasiyaya uğrayır, bir semiotik işarə kimi çıxış edir.

Bu mətnlərdə real məkanın proyeksiyasına yerləşdirilmiş coğrafi simvollar (Həkəri, Şuşa, Suarası, Məmmədbəyli, Maqsudlu, Gorus, aşırım) Sarı Aşığın (yuxu görəninin) yuxusundakı lokusla real həyatı, taleyi arasında əlaqəyə işarə edir.

Beləliklə, yuxu rəvayətlərin kompozisiyasında vacib struktur rolunu oynayır, “bu dünya” və “o dünya” arasında əlaqələndirici funksiyanı yerinə yetirir, təhkiyənin xronotopik təşkilini müəyyən edir. Yuxu motivi Sarı Aşığın obrazını mifoloji-sakral obraza çevrilməsinə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşıq rəvayətləri. Sarı Aşıq // Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I kitab, Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.146-148.

2. Aşıq rəvayətləri. Sarı Aşıq // Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV kitab, Bakı: Elm və təhsil, 2013, s.360-375.

3. Aşıq rəvayətləri. Sarı Aşıq // Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI kitab, Bakı: Elm və təhsil, 2013, s.302-303.

4. Qasımlı M. Bayatılarımızın heyvət heykəli – Sarı Aşıq // Qasımlı M. Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları. Bakı: “Elm və təhsil”, 2017, s. 495-505.

5. Sarı Aşıq. Gül dəftəri. “Adiloğlu” nəşriyyat, Bakı, 2011, 244 s.

6. Руднев В.П. Культура и сон // Даугава. 1990. №3.

7. Успенский Б.А. История и семиотика // Труды по знаковым счетам. Вып.22. Тарту, 1988.

8. Qarayev S. Mifoloji kaos: strukturu və poetikası. Bakı: “Elm və təhsil”, 2016,- 220 s.

Daxilolma tarixi: İlk variant 09.02.2022

Son variant 07.03.2022